

Training

'Leren voor Duurzame Ontwikkeling, de kunst van het kiezen'

Aangeboden door: Programmamanagement 'Leren voor Duurzaamheid'

Uitgevoerd door: Wieke Bonthuis (AreaConsult) en Bowine Wijffels (Cailin Partners)

AreaConsult bv

Cailin
partners

Inleiding

Deze klapper hoort bij de training *Leren voor Duurzame Ontwikkeling, de kunst van het kiezen*. De training is ontwikkeld door Cailin Partners en AreaConsult in opdracht van de stuurgroep 'Leren voor Duurzaamheid' (LvD). Een adviescommissie met vertegenwoordigers van het NME-veld droeg bij aan de opzet van de training.

Doelen

De training heeft de volgende doelen:

- U krijgt zicht op het NME-veld, op de historische en nieuwe ontwikkelingen en op de plaats van het programma 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling' in deze ontwikkelingen.
- Na de cursus bent u in staat om een aantal belangrijke spanningsvelden en keuzes te benoemen waar NME-organisaties mee te maken kunnen krijgen bij het oppakken van leren voor duurzame ontwikkeling.
- U kunt bovengenoemde spanningsvelden beoordelen (in relatie tot positie eigen organisatie) en u kunt voor de eigen organisatie strategische en praktische keuzes maken ten aanzien van projecten en activiteiten in het kader van leren voor duurzame ontwikkeling.
- U heeft zicht op de mogelijkheden om vanuit de eigen NME-activiteiten nieuwe wegen te verkennen en nieuwe contacten aan te gaan.
- U heeft kennis kunnen maken met voorbeelden uit de praktijk.

Doelgroep

De training is bedoeld voor iedereen die zich wil bezinnen op de rol, plek en mogelijkheden van leren voor duurzame ontwikkeling binnen het eigen werk. Dat kan zijn omdat u beleidsmatig met NME-bezig bent, of omdat dit aan de orde komt binnen uw taak/werk als productontwikkelaar, of omdat u aan de slag gaat met een project rond 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling' (LvDO), of omdat u een aantal medewerkers aanstuurt in dergelijke projecten. Kortom een training gericht op iedereen in het werkveld NME die zich afvraagt hoe het eigen werk verandert als je aan de gang gaat met LvD/LvDO-projecten. Zowel starters als meer ervaren NME-ers kunnen meedoen aan deze training.

Inhoud

Tijdens de training behandelen we keuzes waar u mogelijk mee te maken heeft of krijgt als u met leren voor duurzame ontwikkeling aan de slag gaat. Keuzes ten aanzien van:

- De inhoud van projecten (pakken we ook de mondiale of economische dimensie van duurzaamheid op en hoe geven we die vorm?).
- De rol van uw organisatie (kiezen we voor een regierol of doen we de uitvoering?).
- Het inzetten van educatie (NME als instrument voor beleid of als pedagogisch proces?).
- Potentiële samenwerkingspartners (wat kan het COS of de KvK voor ons betekenen?).

Gebruik van deze klapper

Deze klapper hoort bij een eerste pilot van de training (voorjaar 2004). De klapper is bedoeld als *leidraad* van de training. Het is vooral een soort routebeschrijving naar de juiste informatie. U moet dus geen compleet overzicht van de 'stof' verwachten. Dit hebben wij gedaan omdat we ervan overtuigd zijn dat elke situatie anders is en u dus uw eigen route moet bepalen in de keuzes naar 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling'.

Het eerste deel van de map bevat achtergrondinformatie en bestaat uit de volgende hoofdstukken:

1. Duurzame ontwikkeling
2. Leren (voor een duurzame ontwikkeling)
3. Het NME-veld; hoe ziet het er uit en wie zijn de spelers?
4. Doelen, middelen en rollen
5. NME en Leren voor Duurzame Ontwikkeling

In elk hoofdstuk wordt eerst een algemene inleiding gegeven, vervolgens wordt de koppeling gemaakt met het programma 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling'.

Het tweede deel van deze map bevat de volgende praktische informatie:

- Informatie over de trainers
- Deelnemerslijst
- Het programma per dag
- Oefeningen

De training zal na afloop geëvalueerd worden en indien gewenst worden aangepast.

Veel leesplezier en inspiratie,

*Wieke Bonthuis
Bovine Wijffels*

1 Duurzame Ontwikkeling

In dit hoofdstuk is een aantal definities van duurzaamheid en duurzame ontwikkeling opgenomen. Deze definities zijn bedoeld om u een impressie te geven. Belangrijk is te beseffen dat duurzame ontwikkeling is geen vaststaand gegeven is. Immers inzichten over duurzaamheid groeien met de tijd, door onderzoek en door technologische innovaties. Het gaat dus om een proces waarbij we zo goed mogelijk een eindbeeld formuleren van het uiteindelijke doel. De kenmerken van een duurzame samenleving zijn (ons inziens) ook afhankelijk van de situatie ter plekke (de regio, de wijk). Natuurlijk zijn er gezamenlijke uitgangspunten. Uiteraard is het goed dat elke organisatie die bijdraagt aan een duurzame ontwikkeling, op zoek gaat haar eigen (bruikbare) definitie.

De meest gebruikte definitie van duurzaamheid is:

“Een ontwikkeling die tegemoet komt aan de behoeften van de huidige generatie zonder de mogelijkheid voor toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien in gevaar te brengen.”

Deze definitie is een vereenvoudiging van de eerste duurzaamheidsdefinitie, zoals die wordt gehanteerd in het Brundtlandrapport (1987). Hierin wordt duurzame ontwikkeling als volgt gedefinieerd:

“Duurzame ontwikkeling is een proces van verandering waarbij het gebruik van hulpbronnen, de richting van investeringen, de oriëntatie van de technologische ontwikkeling en institutionele verandering in harmonie zijn met de huidige behoeften en aspiraties van de mens en deze bevredigen zonder daarmee toekomstige mogelijkheden op deze behoeften en aspiraties te bevredigen in gevaar te brengen.”

De duurzaamheidsmatrix

Nederland kent een Nationale Strategie Duurzame Ontwikkeling¹. Deze strategie is door de Nederlandse overheid ontwikkeld als voorbereiding op de wereldtop in Johannesburg (2002). Binnen de Nationale Strategie Duurzame Ontwikkeling is een model ontwikkeld waarin alle aspecten van duurzaamheid zijn vermeld: de duurzaamheidsmatrix. De duurzaamheidsmatrix is ontwikkeld als *afwegingskader* en dus als hulpmiddel om vast te stellen of een project, beleidsplan of activiteit alle elementen van duurzaamheid in zich heeft. Werken aan duurzame ontwikkeling betekent aandacht hebben voor alle aspecten van duurzaamheid. Dat hoeft uiteraard niet allemaal tegelijk. Uit ervaring is bijvoorbeeld gebleken dat het werken op lokaal niveau (in de wijk) betekent dat vooral aandacht is voor het hier en nu en minder voor de aspecten: later en daar. Overheden kunnen met behulp van de matrix hun eigen (algemene beleid) toetsen op duurzaamheid. Ook blijkt dat de duurzaamheidsmatrix in veel ‘leren voor duurzaamheidsprojecten heel bruikbaar is.

	Samenleving (sociaal-culturele aspecten)	Economie (economische aspecten)	Ecologie (ecologische aspecten)
Hier en nu			
Later			
Daar (andere landen)			

¹ Nationale Strategie voor Duurzame Ontwikkeling (NSDO), juni 2002.

Buitenlandse opvattingen over het begrip duurzaamheid

De engelse organisatie 'Forum for the Future' heeft in samenwerking met Keele University, wetenschappers en uitvoerders model ontwikkeld van duurzame ontwikkeling. Het model dat deze groep aandraagt bestaat uit 5 typen van duurzame bronnen, waaruit we de materialen en ondersteuning halen die nodig zijn om de kwaliteit van ons leven te verbeteren.

Duurzame ontwikkeling gaat (volgens Forum for the Future) over de beste manier van managen van deze bronnen op de lange termijn: een dynamisch proces waarin een balans bereikt moet worden tussen ecologische, economische en sociale activiteiten. Binnen deze 5 typen van duurzame bronnen worden 12 kenmerken van een duurzame samenleving onderscheiden.

De 5 bronnen

- *Natuurlijke bronnen* (natural capital) zijn iedere voorraad of stroom van energie en materie waaruit goederen en diensten kunnen worden geproduceerd. Zij omvatten: hulpbronnen (resources of grondstoffen) die hernieuwbaar of niet hernieuwbaar zijn. Natuurlijke bronnen zijn niet alleen de basis van producten maar ook van leven zelf.
- *Menselijke bronnen* (human capital) bestaat uit gezondheid van mensen, kennis, vaardigheden en motivatie. Deze zaken zijn nodig voor productiviteit. Verhogen van menselijke bronnen door educatie en training (vorming) vormt de kern van een bloeiende economie.
- *Sociale bronnen* (social capital) omvat de instituties (instellingen) die ons in staat stellen menselijke bronnen te onderhouden en te ontwikkelen in kontakten en relaties met anderen zoals familie, gemeenschappen, zaken, handelspartners, scholen en vrijwilligersorganisaties.
- *Industriële bronnen* (manufactured capital) omvat materiele goederen zoals gereedschappen, machines en gebouwen.
- *Financiële bronnen* (financial capital) speelt een belangrijke rol in onze economie en stelt ons in staat te handelen en eigendom te verwerven over andere bronnen. In tegenstelling tot andere bronnen heeft deze bron geen intrinsieke waarde maar representeert natuurlijke, menselijke, sociale of industriële bronnen zoals aandelen, betaalmiddelen (geld) of waardepapieren.

De twaalf eigenschappen van een duurzame samenleving

Natuurlijke bronnen:

- 1 Door winning en gebruik van deze bronnen en stoffen die worden gewonnen uit de aarde wordt het vermogen (capaciteit) van de omgeving om de schadelijke effecten van deze bronnen op mensen en milieu door verspreiding, vastlegging, opname, hergebruik of anderszins niet te niet gedaan.
- 2 Bij productie en gebruik van kunstmatige stoffen wordt het vermogen van de omgeving om de schadelijke effecten van deze stoffen op mensen en het milieu door verspreiding, vastlegging hergebruik of anderszins niet te niet gedaan.
- 3 Het vermogen en de capaciteit van het milieu om te voorzien in integriteit van ecosystemen, biologische diversiteit en productiviteit wordt beschermd of verhoogd.

Menselijke bronnen:

- 4 Individuen van alle leeftijden genieten een hoge mate van gezondheid.
- 5 Individuen zijn in staat om relaties te onderhouden en deel te nemen in de samenleving en gedurende hun leven in staat om een hoge mate van persoonlijke ontwikkeling en leren te bereiken.
- 6 Er is toegang tot gevarieerde en bevredigende mogelijkheden voor werk, persoonlijke creativiteit en recreatie.

Sociale bronnen:

- 7 Er zijn betrouwbare en toegankelijke systemen voor regering en toezicht en gerechtigheid en rechtvaardigheid.
- 8 Gemeenschappen en samenleving delen essentiële positieve waarden en een gevoel van doel.
- 9 Instituten en organisaties in de samenleving bevorderen rentmeesterschap van natuurlijke bronnen en ontwikkeling van mensen.
- 10 Huizen, gemeenschappen en samenleving voorzien in een veilige en ondersteunende omgeving voor wonen en werken.

Industriële bronnen:

- 11 Alle infrastructuur, technologie en processen maken zo minimaal mogelijk gebruik van natuurlijke bronnen en zo maximaal mogelijk gebruik van menselijke verandering en vernieuwing en vaardigheden.

Financiële bronnen:

- 12 Geldelijke middelen vertegenwoordigt nauwkeurig de waarde van natuurlijke, menselijke, sociale en industriële bronnen.

Leren voor duurzaamheid

Leren voor duurzaamheid of zo u wilt, Leren voor Duurzame Ontwikkeling gaat over leerprocessen die een bijdrage leveren aan een duurzame samenleving. Hierover is (in het kader van de landelijke programma's) veel onderzocht en geschreven. We halen een beschrijvingen aan.

In het boek 'Duurzaamheid als leergebied'² wordt een onderscheid gemaakt tussen Duurzaamheid, Ecologische Duurzaamheid, Ontwikkeling en Duurzame Ontwikkeling:

1. Duurzaamheid heeft ecologische, sociale, economische, politieke, technologische en/of culturele dimensies.
2. Ecologische Duurzaamheid is beperkt tot het gebruik, behoud en beheer van natuurlijke hulpbronnen ten behoeve van toekomstige generaties.
3. Ontwikkeling is een maatschappelijk (historisch, cultureel, sociaal, politiek, economisch, enzovoorts) veranderingsproces binnen en tussen samenlevingen (niet perse groei of ontwikkeling naar een bepaald normatief doel).
4. Duurzame Ontwikkelingen zijn maatschappelijke veranderingsprocessen gericht op één of meer dimensies van duurzaamheid.

Een definitie over leren voor duurzaamheid komt uit een engels rapport³ over leren voor duurzaamheid in het onderwijs:

'Education for sustainable development is about the learning needed to maintain and improve our quality of life and the of life of generations to come. It is about equipping individuals, communities, groups, business and governments to live and act sustainable; as well as giving them an understanding of the environmental, social and economic issues involved. It is about preparing for the world in which we live in the next century, and making sure that we are not found wanting.'

In dit rapport worden 7 sleutel begrippen gebruikt voor duurzame ontwikkeling:

1. Wederzijdse afhankelijkheid – van samenleving, economie en natuurlijke milieu; tussen lokaal en mondiaal
2. Burgerschap en Beheer – rechten en verantwoordelijkheden, participatie en samenwerking
3. Noden en rechten – van toekomstige generaties
4. Diversiteit – cultureel, sociaal, biologisch en economisch
5. Kwaliteit van het leven – gelijkheid en rechtvaardigheid
6. Duurzame verandering – ontwikkeling en draagvermogen
7. Hanteren van onzekerheid en voorzorg

² Duurzaamheid als leergebied, conceptuele analyse en educatieve uitwerking. S. Lijmbach, M. Broens en D. Hovinga i.s.m. M. Margadant-van Arcken. CD3 press. 2000.

³ Stephen Sterling 1998, Education for Sustainable Development in the School Sector.

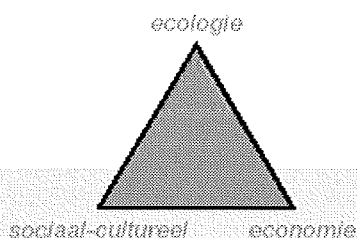
1.1 Duurzame ontwikkeling: een **complex** begrip

Duurzame ontwikkeling grijpt terug op de definitie in het rapport 'Our Common Future' van de Commissie Brundlandt uit 1987. Hierin wordt duurzame ontwikkeling gedefinieerd als:

een ontwikkeling waarin tegemoet wordt gekomen aan de behoeften van huidige generaties zonder de mogelijkheden weg te nemen dat toekomstige generaties in hun behoeften kunnen voorzien.

Uit: World Commission on Environment and Development, 1987

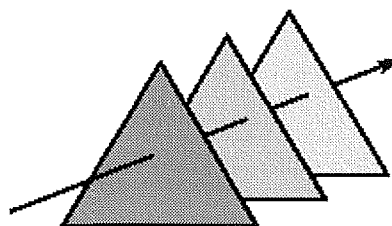
Duurzame ontwikkeling is gestoeld op een gelijktijdige verbetering ten aanzien van het ecologische, het sociaal-culturele en het economische aspect bij besluitvorming en activiteiten. De drie aspecten worden vaak aangeduid als 'triple p': *people, profit en planet*. Ze zijn opgenomen in de zogenaamde 'duurzaamheidsdriehoek' waarvan de hoekpunten elk een dimensie vertegenwoordigen

'Duurzame Ontwikkeling' is een complex begrip. Bij duurzame ontwikkeling moet vanuit verschillende waardenoriëntaties en perspectieven naar een situatie worden gekeken. Dit is per definitie een democratisch proces. De afweging tussen economische, ecologische en sociaal-culturele belangen moet plaatsvinden in samenhang met de consequenties voor generaties na ons (tijd) en voor andere plaatsen op de wereld (ruimte). Met andere

woorden: bij duurzame ontwikkeling gaan menselijke activiteiten in het 'hier' en 'nu' niet ten koste van de mogelijkheden voor mensen 'daar' en 'straks'.

'daar' (ruimte) en 'straks' (tijd)

Mede als gevolg van de complexiteit van het begrip duurzame ontwikkeling, kent de weg naar een werkelijk duurzame samenleving vele barrières. Toch is die weg een gewenste route. Het besef dat we naar een wereld moeten streven waarin generatie na generatie blijvend in zijn behoeften kan voorzien, is inmiddels algemeen aanvaard.

1.2 Barrières voor een **doorbraak**

Een maatschappij waarin belangen over het algemeen eenzijdig gewogen worden en geen rekening wordt gehouden met gevolgen in tijd en ruimte, ontwikkelt zich niet duurzaam. Dat geldt onder andere voor Nederland. 'Juist de meest hardnekkige, lang slepende problemen, zoals de klimaatverandering, de CO₂-uitstoot en een verdere afname van plant- en diersoorten, zijn niet onder controle', zo stelt de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in zijn rapport 'Nieuwe Wegen in het Milieubeleid' van juni 2003. Er zijn in onze samenleving heel wat signalen die duidelijk maken dat we de mogelijkheden voor generaties na ons en mensen op andere plaatsen in de wereld, ernstig aan het beperken zijn. De huidige Nederlandse samenleving is (nog) geen duurzame samenleving.

Literatuur

Duurzame ontwikkeling

Meer informatie over duurzame ontwikkeling is te vinden in:

- Nationale Strategie voor Duurzame Ontwikkeling (NSDO), juni 2002.
- Duurzame Daadkracht - Actieprogramma duurzame ontwikkeling (er is een nationale deel en een samenvatting), VROM en Ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa).
- Tina en de Melk, zuidelijke perspectieven op duurzaamheid in Nederland, Uitgebreide samenvatting door Thijs de la Court,
- Het Brundtland rapport

Leren voor duurzaamheid

Voor educatie versus duurzaamheid raden we de volgende publicatie aan:

- Duurzaamheid als leergebied, conceptuele analyse en educatieve uitwerking. S. Lijmbach, M. Broens en D. Hovinga i.s.m. M. Margadant-van Arcken. CDβ press. 2000.
- Margreeth Broens 2003, Samenwerken op het snijvlak van alledaagse educatie voor volwassenen over natuur, milieu en duurzaamheid
- Stephen Sterling 1998, Education for Sustainable Development in the School Sector. Een vertaling van dit rapport is gemaakt in Den Haag door Theo Kuijpers onder de titel: 'weg van duurzame ontwikkeling, een voorontwerp van een raamleerplan duurzame ontwikkeling.

Websites

Voor een blik over de grens; raadpleeg ook eens de volgende websites

- www.forumforthefuture.org.uk
- www.nc.uk.net/esd

2 Leren (voor duurzame ontwikkeling)

Bij het vormgeven van leerprocessen (voor duurzame ontwikkeling), is het belangrijk te weten hoe mensen leren. Op de toolkit 'Leren voor Duurzaamheid' (CD-rom) staat hier veel informatie over. Hierbij een korte bloemlezing van definities en opvattingen die voor leren voor duurzame ontwikkeling relevant zijn.

Definities

Een eenvoudige definitie van leren is:

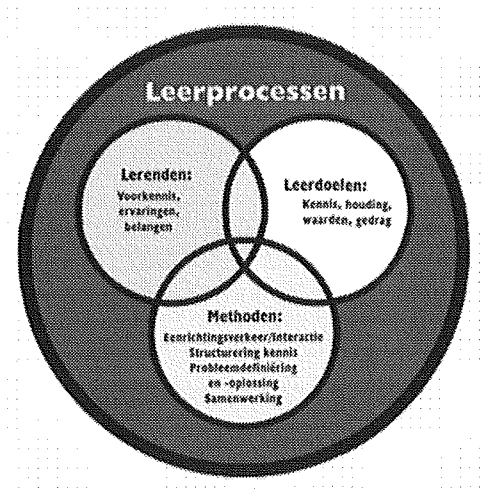
"Leren is het proces waardoor mensen kennis, inzicht, attitudes en vaardigheden verwerven".

Een andere definitie van 'leren'⁴ die meer ingaat op het uiteindelijke doel is:

"Leren is een informatieverwerkingsproces dat leidt tot een relatief stabiele verandering in het gedrag van een individu of organisatie".

In deze opvatting is leren dus iets doen met informatie.

Ofwel: informatie tot je nemen, en zodanig integreren in je afwegingen dat dat leidt tot andere keuzes, ander gedrag. Je verbindt informatie (bestaande uit data, basisgegevens) met je kennis, je ervaring, je normen en waarden en de wijze waarop je in het leven staat (zingeving)

Op de eerder genoemde toolkit staan de volgende kenmerken van leren en kenmerken van effectieve leerprocessen:

Kenmerken van leren

- Leren is primair de zaak van de lerende.
- Leren bouwt verder op reeds aanwezige kennis en ervaring.
- Leren is een actief proces.
- Leren is experimenteren.
- Leren is het meest effectief in authentieke (unieke) situaties.
- Leren is een sociaal proces.

Kenmerken van effectieve leerprocessen

- De relatering van nieuwe kennis aan reeds bekende begrippen en inzichten is van doorslaggevend belang voor een effectief leerproces.
- De leeromgeving moet inspelen op voorkennis en ervaring.
- De leeromgeving moet de lerende uitdagen door relevante en authentieke probleemsituaties aan bieden of mogelijkheden om al experimenterend een beeld te verwerven van de werkelijkheid.
- De lerende moet de mogelijkheid hebben om op interactieve wijze de eigen kennis te confronteren met die van anderen, medelerenden of experts. De nadruk ligt op samenwerking, samen zoeken, samen exploreren

⁴ ontleend aan: Boekaerts, M. en P.R. Simons (1995) Leren en instructie: psychologie van de leerling en het leerproces. Assen: Van Gorkum. Zie ook foldertekst programma LvD.

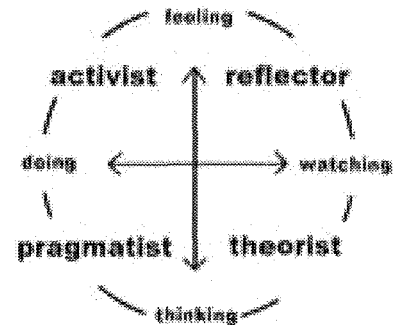
De leercyclus van Kolb

De beroemde (en veel aangehaalde) psycholoog Kolb deed onderzoek naar het leergedrag van mensen. Hij ontdekte dat het leren in vier fasen plaatsvindt. Leren is bovendien een cyclisch proces, zo stelt Kolb. De leercyclus van Kolb geeft aan dat voor een effectief leerproces 4 fasen van het leren doorlopen dienen te worden.

- Concreet ervaren ('sensing/feeling')
- Waarnemen en overdenken ('watching')
- Analyseren en abstract denken ('thinking')
- Actief experimenteren ('doing')

Ook gaf Kolb aan dat iedereen op een eigen manier leert. Hierbij zijn een viertal dominante leerstijlen te onderscheiden:

1. Doener ('activist': voorkeur voor 'feeling & doing')
2. Bezinner ('reflector': voorkeur voor 'watching & doing')
3. Theoreticus (voorkeur voor 'watching & thinking')
4. Pragmaticus (voorkeur voor 'thinking & doing')

Leren in NME en in Leren voor Duurzaamheid

In het algemeen worden in het NME-veld drie leervormen onderscheiden:

- De pedagogische, emancipatoire vorm van leren is gericht op ontwikkeling van het individu.
- De instrumentele vorm van leren gaat uit van vastgesteld beleid en is gericht op het veranderen van het gedrag van doelgroepen.
- Maatschappelijke leerprocessen, het debat, de dialoog, gericht op ander beleid van overheden, organisaties en bedrijven.

Leren kan, zo omschrijft het programma Leren voor Duurzaamheid, op verschillende niveau's plaatsvinden. Er worden drie niveau's onderscheiden:

1. Individueel leren: individuele kennis en vaardigheden, zelfontplooiing, een eigen positie in de samenleving.
2. De lerende organisatie: de organisatie die probeert de kwaliteit van haar eigen structuur en prestaties te verbeteren.
3. De lerende samenleving: een dynamische interactie tussen leerprocessen van verschillende organisaties en individuen met eigen invalshoeken, maar met cumulatief effect.

Sociaal leren

In een lerende organisatie of in een lerende samenleving kan er sprake zijn van *sociaal leren*. Dit houdt in: effectiever leren door persoonlijke ervaringen te verbinden aan ervaringen van anderen. Omdat in het nieuwe programma 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling' een belangrijk accent op het sociaal leren ligt, hierbij een nadere toelichting.

De belangrijkste aspecten van sociaal leren zijn (volgens Wildemeersch):

1. *Actie*: Mensen moeten in staat en bereid zijn om zichzelf te zien als personen die actief in kunnen grijpen in hun situatie (motivatie): dit vraagt van de organisatoren van het leerproces om de deelnemers tegemoet te treden als competente actoren en te kijken naar wat zij zelf kunnen doen.
2. *Coöperatie*: Mensen moeten in staat en bereid zijn om samen te werken met anderen: dit bevindt zich op een spanningsveld tussen consensus en discensus in een groep.

3. *Reflectie*: Mensen moeten in staat zijn (kunnen leren) te reflecteren op wat ze hebben gedaan: terugblikken, evalueren, conclusies trekken en vertalen in gewijzigd gedrag
4. *Communicatie*: Voorwaarde voor sociaal leren is ook dat men er over kan communiceren, het aan anderen kan uitleggen en voordoen: overdragen van ervaring

Meer informatie over leren en leerprocessen

- Toolkit 'Leren voor Duurzaamheid' (CD-rom) 2003.
- De kroon op het werk – de rol van leerprocessen in het streven naar een duurzame samenleving (februari 2002).
- www.leren.pagina.nl

3 Het NME-veld: hoe ziet het eruit en wie zijn de spelers?

Dit hoofdstuk gaat over het NME veld in de breedste zin van het woord. Het veld wordt kort beschreven en we hebben verwijzingen opgenomen naar literatuur en websites.

Het NME-veld

Het NME-werkveld kan gekenschetst worden als een breed en in sommige gevallen wat diffuus werkveld in die zin dat in de literatuur sommige organisaties soms wel en soms niet tot het werkveld gerekend worden. Hieronder geven we een overzicht van het werkveld zoals beschreven in de *NME-staalkaart* aangevuld met informatie uit het rapport professionalisering en onze eigen praktijkervaringen.

De kern

De kern van het NME-veld wordt gevormd door de volgende organisaties:

- Landelijke organisaties (er zijn in feite 3 landelijke professionele organisaties te onderscheiden: Stichting Veldwerk Nederland, IVN-vereniging van natuur- en milieueducatie en SME/Milieuableiders), daarnaast bestaat sinds enkele jaren een bredere koepelorganisatie (soort brancheorganisatie): Vereniging Educaties Nederland (VEN).
- Centra voor Natuur- en Milieueducatie (ongeveer 100). Hieronder vallen de lokale en regionale centra (particuliere- of overheidsorganisaties). Wat betreft de overheidsorganisaties, vallen deze centra in de grote steden vaak onder één centrale dienst. Soms is dat dienst stadsbeheer, soms een milieudienst.
- Provinciale IVN-consulentschappen (12 stuks inclusief Natuur en Milieu Overijssel).
- Particuliere en/of commerciële organisaties (Codename Future, Stichting Echte Welvaart et cetera).

De Schil

Tot de schil van NME kunnen we de organisaties rekenen die NME wel als een belangrijke activiteit hebben, maar niet als hun hoofdtaak zien. Hiertoe behoren de volgende organisaties:

- Bezoekerscentra.
- Dierentuinen.
- Natuur historische musea.
- Botanische tuinen.
- Landelijke en regionale natuur- en milieuorganisaties (Greenpeace, WNF, Reinwater).
- Terreinbeherende organisaties (SBB, natuurmonumenten, provinciale Landschappen).
- Waterschappen.
- Provinciale Milieufederaties.

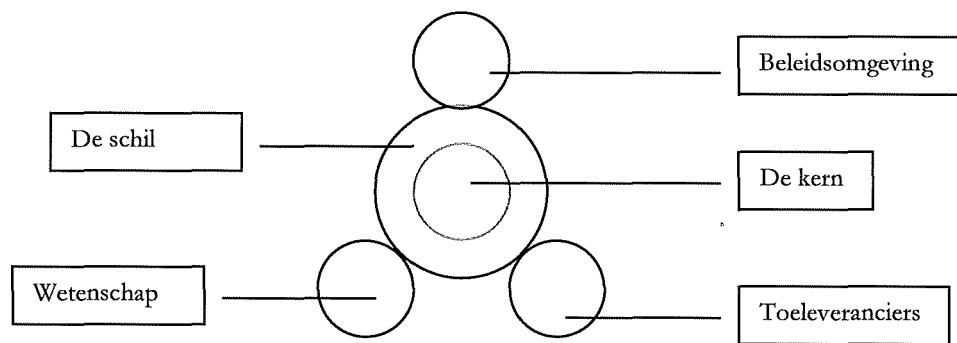
De NME-relevante omgeving

Ten derde kunnen we een groep organisaties en instellingen onderscheiden die een belangrijke functie voor- en in het NME-werkveld hebben en daarom in dit overzicht zeker niet buiten beschouwing gelaten kunnen worden. We onderscheiden voor het overzicht drie categorieën.

- Wetenschap (leerstoelen NME).
- NME-relevante beleidsomgeving (Ministeries en hun expertisecentra, interdepartementale programma's, provincies, milieudiensten (met soms ook een uitvoerende NME-functie), gemeenten).
- Toeleveranciers (kennis, milieudata en doelgroepinformatie) en adviesbureau's.

opbouw, andere educaties

In een figuur kunnen we het NME-veld als volgt weergeven.

Literatuur

Belangrijke adressen

- Zie: adreswijzer NME (te bestellen bij het IVN)

Meer informatie over het NME-veld:

- Staalkaart NME – verkennend onderzoek naar de stand van zaken in het NME-veld en de relatie met 'Leren voor duurzaamheid' - Expertisecentrum LNV nr 2003/211. 0318 – 822500, balie@eclnv.agro.nl
- Rapport: Voorstel voor invulling van het speerpunt 'Professionalisering en kwaliteitszorg in de NME-sector' – Mark van Loosdrecht (2002)
- Naar een NME-centrum van de toekomst – Margeeth Broens (1997), gezamenlijke uitgave van de vier grote steden (NMC Utrecht, SenR Rotterdam, Amsterdams NME-centrum, Dienst stadsbeheer Den Haag).
- Werken in het NME-centrum van de toekomst – Margreeth Broens 1999), gezamenlijke uitgave van de vier grote steden (NMC Utrecht, SenR Rotterdam, Amsterdams NME-centrum, Dienst stadsbeheer Den Haag).

Voor een beeld van de *historische ontwikkeling van NME* is de volgende publicatie aan te raden:

- Koperen Oogst, 12 jaar rijksstimulering Natuur en Milieueducatie en Leren voor Duurzaamheid. Samenstelling: Koos Roseboom. Vooral de volgende essays zijn interessant:
 - Duurzaamheid in educatie: waavandaan, waarheen?
 - Theo Kuijpers: van schoolbioloog naar duurzaamheidscommunicator.
 - Van lancetot tot...

Meer informatie over inhouden van NME:

- Natuur- en milieueducatie didactisch beschouwd (J. Bergeijk et al). 1995, Wageningen Pers.
- Onderwijzen voor een natuurbetrokken bestaan – didactische uitgangspunten voor een natuurbetrokken bestaan, Art Alblas, Proefschrift 1999
- Er hing een spiegel boven het water, handreikingen voor NME-beleid – Dieuwke Hovinga, Universiteit Utrecht.

4 Doelen, middel en rollen

Doelen, middelen en rollen

NME is een middel om bijvoorbeeld aan een duurzame wereld te werken. NME doet dit door middel van bewustwording en is erop gericht mensen meer bereid te vinden en in staat stellen een bijdrage te leveren aan een leefbare, duurzame wereld. Elke NME-organisatie maakt keuzes ten aanzien van het doel, de middelen en de inzet van deze middelen.

Tussen doel en middel zit nog een aspect dat vaak wordt overgeslagen. Het gaat om de gekozen rol. Met rol bedoelen we de wijze waarop de organisatie een bijdrage wilt leveren aan het gekozen doel. Binnen NME-organisaties kunnen we (op basis van ervaring) de volgende rollen onderscheiden:

- Een *uitvoerende rol*. Bijvoorbeeld het verzorgen van wandelingen, het geven van lessen, leiden van excursies.
- Een *ontwikkelrol*. Sommige organisaties hebben zich uitsluitend toegelegd op het ontwikkelen van producten. Meestal wordt deze rol gecombineerd met ook een uitvoerende rol of een makelaarsrol.
- Een *makelaarsrol*. Dit geldt bijvoorbeeld als een NME-organisatie bemiddelt tussen vraag (van scholen) en aanbod (lespakketten van aanbieders).
- Een *adviserende rol*. Naar scholen toe kan gekozen worden voor een adviserende rol, in dat geval worden geen kant-en-klaar producten ontwikkeld of aangeboden, maar kunnen scholen bijvoorbeeld advies vragen hoe ze dit zelf kunnen doen en waar ze op moeten letten.
- Een *regisserende rol*. Regie hebben betekent feitelijk: zorgen dat het gebeurt, maar niet zelf de uitvoering ter hand nemen. Regie kan gevoerd worden over leerprocessen over duurzaamheid in de wijk.
- Een *faciliterende rol*. Bijvoorbeeld door het beschikbaar stellen van een pand of een heemtuin.

De rol is afhankelijk van de volgende zaken:

- De expertise van medewerkers in de organisatie
- De aanwezigheid van specifieke middelen (een NME-centrum, een heemtuin)
- De wensen van de doelgroep
- De wensen van de opdrachtgever
- Het imago van de organisatie
- Het schaalniveau waarop gewerkt wordt (lokaal, regionaal, landelijk)

NME-voorzieningen

Elke NME-voorziening vervult een bepaalde rol. Bijvoorbeeld in de wijk, voor het onderwijs of voor de opdrachtgever (bijvoorbeeld een gemeenten). Overigens kan deze rol per activiteit verschillen: voor het onderwijs kan een NME-centrum een uitvoerende rol kiezen, door lessen en lesproducten aan te bieden, terwijl in een traject met bewoners voor een regierol wordt gekozen. Om de gekozen rol goed uit te kunnen voeren moeten de medewerkers over de benodigde kwaliteiten beschikken. Immers, voor het uitvoeren van lessen zijn andere competenties nodig dan voor het regisseren van een participatietraject met bewoners. Bij een bepaalde rol horen dus ook bepaalde competenties. Hieronder verwijzen we naar specifieke literatuur en projecten die rolkeuze en competenties verder verhelderen:

In het rapport van Margreet Broens (naar een NME-centrum van de toekomst) worden vier verschillende functies van een toekomstig NME-centrum beschreven;

1. Het multifunctionele centrum als trekpleister
2. Het multifunctionele centrum als deel van de omgeving
3. Het multifunctionele centrum als winkel
4. Het multifunctionele centrum als katoor

Uiteraard kan een centrum meerdere functies vervullen. De term multifunctioneel verwijst naar:

- Het centrum geschikt maken voor het aanbieden van verschillende typen activiteiten.
- Een diversiteit aan activiteiten (aan activiteiten) in dezelfde omgeving.
- Geschikt voor meerdere doelgroepen / verbanden.
- Geschikt voor NME en voor NMC (natuur en milieucommunicatie).

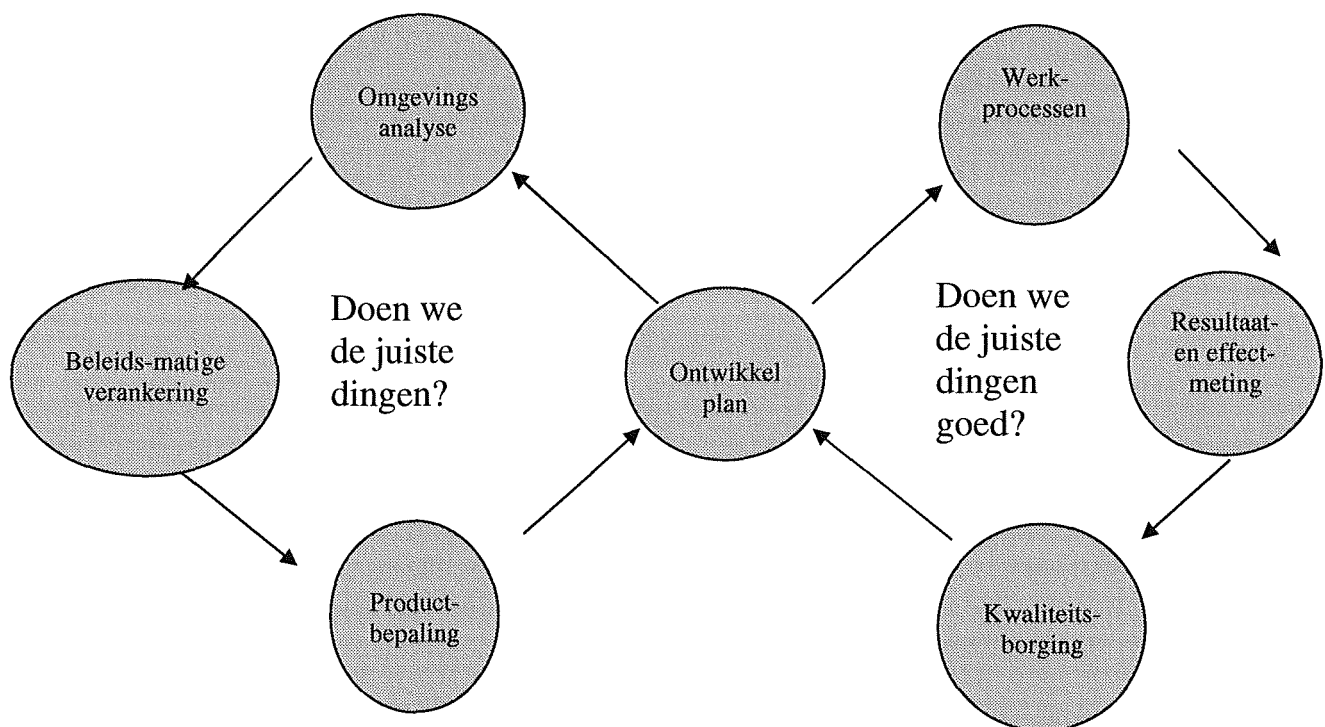
In een vervolgrapport 'Werken in een NME-centrum van de toekomst' (ook van Broens) staat de competentie van de medewerkers in het NME-centrum centraal. Competentie wordt in het rapport opgevat als de kennis (cognitie), houding (affectie, gevoelens), en vaardigheid (doen, kunnen). Er worden twee type competenties onderscheiden:

- NME-specifieke competenties (inhoudelijke kennis)
- Niet NME-specifieke competenties (beleidsmatige-, procesmatige- en planmatige competenties).

Er zijn ook organisaties die NME-activiteiten verzorgen, maar dit niet vanuit een centrum doen. Dit heeft uiteraard consequenties voor mogelijke rollen van de NME-instelling of dienst.

Ontwikkelproces NME

In het kader van het professionaliseringstraject NME ontwikkelde AreaConsult een model voor het NME ontwikkelproces. De onderstaande figuur geeft aan welke stappen in acht genomen kunnen worden voor het uiteindelijk formuleren van de activiteiten die een NME-centrum of een NME-dienst gaat ontwikkelen.

Literatuur

Meer informatie over rollen van NME-organisaties en diensten:

- Naar een NME-centrum van de toekomst – Margeeth Broens (1997), gezamenlijke uitgave van de vier grote steden (NMC Utrecht, SenR Rotterdam, Amsterdams NME-centrum, Dienst stadsbeheer Den Haag).
- Werken in het NME-centrum van de toekomst – Margreeth Broens 1999), gezamenlijke uitgave van de vier grote steden (NMC Utrecht, SenR Rotterdam, Amsterdams NME-centrum, Dienst stadsbeheer Den Haag).
- Werken met standaarden: een perspectief. Kwaliteitscriteria voor doelen, didactiek en leerinhouden van natuur- en milieueducatie.

5 NME en Leren voor Duurzame Ontwikkeling

Hoe kunnen NME-organisaties bijdragen aan 'leren voor duurzame ontwikkeling'. Hoe bepaal je dat? Wat zijn de mogelijkheden. In dit hoofdstuk gaan we hier verder op in. Aan de hand van de gegeven informatie kunt u zelf beter bepalen wat uw organisatie kan met 'leren voor duurzame ontwikkeling'.

Rol ten aanzien van leren voor duurzame ontwikkeling

NME-organisaties worden door de programma's Leren voor Duurzaamheid en Leren voor Duurzame Ontwikkeling geconfronteerd met de vraag of zij zich uitsluitend met basis NME activiteiten willen bezighouden of dat zij ook een bijdrage willen leveren aan leerprocessen rond duurzame ontwikkeling. Het gaat hierbij veelal om andere leerprocessen zoals; participatie en interactieve beleidsprocessen. Onderstaand schema kan helpen bij de plaatsbepaling. Op basis hiervan kan een eventuele keuze worden gemaakt.

	Ecologie	Leefbaarheid	Duurzaamheid
Educatie	<i>Basis NME</i>	<i>Lokale NME</i>	<i>Duurzaamheidseducatie</i>
Sociaal instrumentarium	<i>Participatie</i>	<i>Lokale aanpak</i>	<i>Bewustwording (duurzaamheidsvraagstukken)</i>
Proces	<i>Ontwikkeling van natuur en milieu</i>	<i>Interactieve beleidsvorming</i>	<i>Duurzame ontwikkeling</i>

(met toestemming overgenomen van H. van Nispen, trenddag 2004)

De impact van het programma Leren voor Duurzaamheid op het NME-veld

Eind 2003 is in opdracht van het programma Leren voor Duurzaamheid uitgezocht wat de stand van zaken in het NME-veld is en de relatie met Leren voor duurzame ontwikkeling. Het onderzoek is vastgelegd in het rapport 'Staalkaart NME' (zie verderop in dit hoofdstuk). Ook het rapport van Bureau VanLoosdrecht⁵ geeft aan wat de invloed van het programma is voor de sector.

Van Leren voor Duurzaamheid naar Leren voor Duurzame Ontwikkeling

In dit hoofdstuk (zie verder) hebben we een deel van een foldertekst over het (reeds afgelopen) programma Leren voor Duurzaamheid opgenomen. De tekst geeft een beeld van de doelstelling van het programma en van de voorgeschiedenis ervan.

Er is een groot verschil tussen het 'oude' programma 'Leren voor Duurzaamheid' en de opvolger: 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling'. Vooral voor de betrokken organisaties en met name het NME-veld. Een aantal belangrijke punten:

- Het hoofddoel van het programma: bij maatschappelijke actoren effectieve leerprocessen op gang brengen gericht op een duurzame afweging. En dus ook: Leerprocessen zoveel mogelijk laten aansluiten op reguliere (mainstream) besluitvormingsprocessen.

⁵ Voorstel voor invulling van het speerpunt 'professionalisering en kwaliteitszorg in de NME-sector'. November 2002.

- Het programma kent drie pijlers: lerende individu (inbedding in het onderwijssysteem), lerende organisaties (met name overheden), lerende samenleving (gericht op sociaal leren).
- Het programma richt zich niet (meer) exclusief op het NME-veld.

Op de site *lerenvoorduurzaamheid.info* staat inmiddels ook het nieuwe programma genaamd; Leren voor Duurzame Ontwikkeling, van marge naar mainstream (2004 – 2007). We hebben voor u de samenvatting opgenomen in deze klapper.

Literatuur

Voor informatie over de invloed van het programma LvD op de NME-sector zie:

- Leren voor Duurzame Ontwikkeling, van marge naar mainstream (programma 2004 – 2007)
- De kroonopvolger, ontmoetingen met de praktijk – Landelijk bureau IVN (2004)
- Mondiale aspecten van Leren voor Duurzaamheid, een andere kijk op samenwerking – Both Ends (2003)
- Staalkaart NME, verkennend onderzoek naar de stand van zaken in het NME-veld en de relatie met 'Leren voor Duurzaamheid'. Expertisecentrum LNV nr 2003/211.

Websites

- www.lerenvoorduurzaamheid.info

Uit de Foldertekst: Programma Leren voor Duurzaamheid (2000 – 2003)

Inleiding

Deze tekst is bedoeld om geïnteresseerden te informeren over het interbestuurlijke programma 'Leren voor Duurzaamheid', een vierjarig (2000 tot en met 2003) programma dat bedoeld is om leerprocessen (verder) te ontwikkelen en te stimuleren die een bijdrage leveren aan een duurzame samenleving, een ambitieus oogmerk.

Het programma is decentraal opgezet om ervoor te zorgen dat in het hele land initiatieven voor 'Leren voor Duurzaamheid' worden opgezet. Het programma wordt niet gedirigeerd door de nationale overheid, maar doet juist een beroep op alle initiatieven, op lokale, regionale en landelijke schaal, zowel overheden als niet-gouvernementele organisaties.

In deze tekst wordt uit de doeken gedaan hoe het programma ontstaan is, wat wij onder 'Leren voor Duurzaamheid' verstaan, wat de doelstellingen van het programma zijn, hoe de organisatie in elkaar steekt en uiteraard gaan we in op de activiteiten die in het kader van het programma worden uitgevoerd.

Voorgeschiedenis

Het programma LVD is een opvolger van eerdere programma's die op rijksniveau NME hebben gestimuleerd. Decennialang werd natuur- en milieu-educatie vooral gestimuleerd door overheden op lokaal en provinciaal niveau; gemeentelijke afdelingen en particuliere initiatieven kregen overheidsmiddelen om hun activiteiten richting onderwijs en vrijwilligers in de natuur- en milieubeweging te kunnen uitvoeren. Op nationaal niveau werd wetenschappelijk onderzoek, samenwerking in het nme-veld en vernieuwing en kwaliteitsverbetering gefinancierd.

Onderwijsprogramma 1992 - 1995

Van 1992 tot en met 1995 is er op rijksniveau een samenhangend programma uitgevoerd (voor ongeveer 36 miljoen Euro) dat tot doel had natuur- en milieu-educatie planmatig te implementeren in het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs, agrarisch onderwijs en beroepsonderwijs.

Nog steeds plukken we de vruchten van dit programma, omdat NME geïmplementeerd in de kerndoelen en eindtermen van het primair en voortgezet onderwijs. Sinds de start van het programma is NME een substantieel onderdeel geworden van veel op scholen gebruikte lesmethodes (schoolboeken). Tevens zijn vele leraren getraind op de opleidingen en in cursussen. Op lokaal en regionaal niveau zijn de NME-centra zich meer bewust geworden van hun rol als service-centrum voor scholen en leraren, naast hun traditionele werk op het vlak van cursussen, veldwerk en lessen voor leerlingen.

Extra Impuls 1996 - 1999

Dit onderwijsprogramma is opgevolgd door de 'Extra Impuls NME' (1996 tot en met 1999, circa 15 miljoen Euro vanuit het rijk), waarin het NME-werkveld de mogelijkheid kreeg om buitenschoolse doelgroepen te verkennen en de kwaliteit van de eigen organisatie en producten te verbeteren.

In deze periode is NME verder geïmplementeerd als een instrument voor vernieuwing in scholen, maar belangrijker nog was de ontwikkeling van programma's voor niet-formele educatie in andere groepen in de samenleving zoals scouting, kerkelijke groeperingen, immigranten-organisaties, vrouwen-organisaties, het sociaal-cultureel werk in de grote steden, agrarische organisaties enzovoort.

Om deze ontwikkelingen mede mogelijk te maken hebben NME-werkers hun organisaties en competenties moeten professionaliseren. Veel trainingen en kwaliteitssystemen zijn hiervoor ontwikkeld.

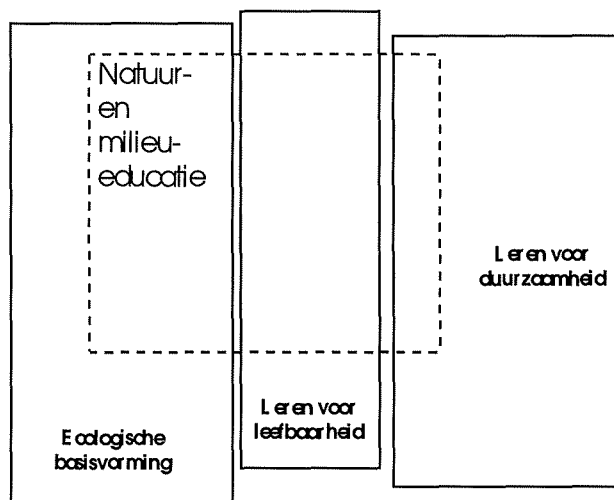
Meer dan tweehonderd innovatieve projecten zijn in deze vier jaar uitgevoerd.

Aan het einde van de Extra Impuls periode tekenden zich drie relatief nieuwe begrippen af, die een ordening aanbrengen in het breed uitgelegde begrip NME:

- ecologische basisvorming
- leren voor leefbaarheid
- leren voor duurzaamheid

De drie onderdelen van NME (zie onderstaande omschrijvingen) zijn in theorie te onderscheiden; in de praktijk zijn de grenzen niet zo duidelijk te trekken. Veel NME-activiteiten en -projecten zullen van alles

wat hebben. Onderstaand schema geeft aan dat de invloedssfeer van het NME-werkveld verschilt per onderdeel.

Ecologische basisvorming

Bij ecologische basisvorming gaat het om het leren kennen en waarderen van de levende en niet-levende omgeving en de plaats van het eigen handelen daarin. Het leren richt zich bij de ecologische basisvorming op de leerdoelen van het individu, dat zich verder wil ontwikkelen met kennis van ecologische processen of met vaardigheden om b.v. op te komen voor de belangen van natuur en milieu. Ecologische basisvorming zien we veel terug in het basisonderwijs, in het werk van de bezoekerscentra in natuurgebieden en in de activiteiten van natuurgerichte organisaties als Natuurmonumenten en IVN.

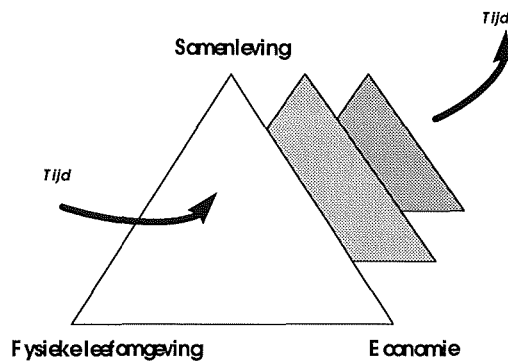
Leren voor leefbaarheid

Leren voor leefbaarheid is gericht op het leefbaar maken en houden van de school, het schoolplein, de straat, de wijk en de stad. Op de basisschool leren kinderen over het scheiden van afval, voorkomen van zwerfafval, samen opruimen van afval, interne milieuzorg etcetera. Leren voor leefbaarheid heeft een belangrijke gedragscomponent en heeft betrekking op het 'hier en nu'. Leren voor leefbaarheid vindt vaak plaats in woonwijken en op bedrijventerreinen: gezamenlijk wordt geleerd welke aanpak het beste werkt voor het bevorderen van de leefbaarheid.

In zekere zin zijn deze activiteiten meer vergelijkbaar met informatieverschaffing, communicatie, participatie en voorlichting dan de traditionele educatie, waarbij het gaat om emancipatie en ontwikkeling van doelgroepen. Ondanks discussie hierover is NME als beleidsinstrument (ten behoeve van beleid op het gebied van milieu, natuur en ruimtelijke ordening) snel ontwikkeld.

Leren voor duurzaamheid

Bij 'Leren voor duurzaamheid' staat het begrip duurzame ontwikkeling centraal: een veel gebruikte omschrijving voor duurzame ontwikkeling is: een evenwichtige ontwikkeling van de invalshoeken economie, fysieke leefomgeving en 'de samenleving' (zie figuur). Evenwichtig betekent dat toekomstige generaties, maar ook ontwikkelingslanden in hun behoeften kunnen voorzien. Duurzame ontwikkeling richt zich op het 'hier en nu' in combinatie met het 'daar en straks'.

Duurzame ontwikkeling is een subjectief concept, wat betekent dat duurzaamheid niet van bovenaf kan worden opgelegd. Het is een gezamenlijke afweging van belangen, opvattingen, waarden en normen. Duurzame ontwikkeling wordt vormgegeven in dialoog tussen diverse actoren.

Parlement en beleidskader

De ideeën voor het nieuw te ontwikkelen programma, gericht op 'Leren voor Duurzaamheid' zijn vastgelegd in een notitie, die is voorgelegd aan het Nederlandse parlement. Vier ministeries en alle provincies leveren een financiële bijdrage. Het programma is in de loop van 2000 begonnen. De uitvoeringsfase van de notitie 'NME21 – Leren voor een duurzame samenleving' is beschreven in het 'Beleidskader Leren voor Duurzaamheid'.

Focus op 'Leren voor Duurzaamheid'

Het programma Leren voor Duurzaamheid is een activiteit van 'de overheid'. Het programma wordt aangestuurd door een interbestuurlijke stuurgroep (zie paragraaf over organisatie) en heeft als doelstelling in zijn beleidskader geformuleerd:

Bijdragen aan (1) het maatschappelijk debat en (2) de daaruit voortvloeiende leerprocessen, gericht op (3) het verkrijgen van maatschappelijke betrokkenheid en daadkracht, (4) ter versterking van duurzame ontwikkeling.

Het maatschappelijk debat

In een democratisch georganiseerde samenleving vindt een continu debat plaats over de wijze waarop de samenleving is georganiseerd en gestructureerd, over prioriteiten in de collectieve bestedingen, over zorg en welzijn, over sociale vangnetten, over milieu, over mondialisering, over gewenste en/of te vermijden toekomstige ontwikkelingen etc.

De resultaten van dat debat worden zichtbaar in politieke besluitvorming, in pogingen daartoe, in politieke verschuivingen tijdens verkiezingen, soms in (dreigende) kabinetscrises. Maar ook in acties van boeren, van burgers, van jongeren, met handtekeningenlijsten of rechtszaken, in ludieke acties of in blokkades. Al deze acties zijn een vorm van maatschappelijk debat die de verbale discussie overstijgt maar nog steeds ten doel heeft anderen te 'winnen' voor een specifieke visie of overtuiging. Ook de overheid bemoeit zich met dat maatschappelijk debat. Het is voortdurend een normatief én een praktisch zoeken hoe ver de overheid daarin mag en kan gaan. Vele beleidsprogramma's bevatten elementen van informatieoverdracht, van gedragsbeïnvloeding, van aanreiken van alternatieve handelingsperspectieven, van bewustwording. Het programma Leren voor Duurzaamheid is daar een voorbeeld van.

Leerprocessen

Dat maatschappelijk debat is een ingewikkeld proces. De kunst om een maatschappelijk debat te voeren, moet worden geleerd. Een land dat van vandaag op morgen van dictatuur een democratie wordt, ontdekt dat democratie moet worden 'geleerd', met vallen en opstaan. Democratie moet zich nestelen in de hoofden en harten van mensen, in de organisatie en werkwijze van instituties, in de organisatie en besluitvorming van het land: in de haarvaten van het systeem.

Maar ook een land dat al eeuwen een vorm van democratisch bestuur kent, is niet uitgeleerd. Dat blijkt wel in Nederland. Want hoe ga je in zo'n land om met fundamentele ontdekkingen als 'grenzen aan de draagkracht van de planeet aarde', maar bijvoorbeeld ook met de effecten van de onverbiddelijk

voortschrijdende mondialisering van menselijke interactie (reizen, handel etc.)? Het doorvertalen van dit type ontdekkingen in aangepaste maatschappelijke structuren en in aangepast gedrag van individuen en organisatie vraagt veel tijd. Het zijn dan ook op maatschappelijk niveau existentiële leerprocessen. Hoe werken die? Wat moet de samenleving daarvoor leren? Wat kan de samenleving al leren van initiatieven en acties die hebben plaatsgevonden, met andere woorden wat heeft de samenleving ondertussen al aan leerervaring opgedaan? Trek lessen uit reeds opgedane ervaring, en draag die lessen uit.

Maatschappelijke betrokkenheid en daadkracht

Voor maatschappelijke verandering is inzet en daadkracht van mensen nodig. Alles wat in onze samenleving door mensen wordt geïnitieerd, ondernomen, besloten, verwaarloosd, beschadigd of nagelaten (niets doen) is het gevolg van een individuele of gezamenlijke keuze, bewust of niet bewust. Maatschappelijke verandering bestaat uit een optelsom van allerlei individuele en institutionele keuzes. De beoogde maatschappelijke verandering vraagt dus om andere keuzes en ander gedrag van mensen en organisaties. Wat is er voor nodig om mensen te bewegen tot ander gedrag?

Versterking van duurzame ontwikkeling

Het maatschappelijk debat waar het in dit onderzoek over gaat, is het debat over hoe we een meer duurzame samenleving kunnen bewerkstelligen. Dit is al vele jaren een belangrijk beleidsdoel van de overheid. De diverse Nationale Milieubeleidsplannen zijn er van doordrenkt. Het Regeerakkoord 1998 neemt duurzame ontwikkeling als leidraad, in ieder geval verbaal. De Nationale Strategie voor Duurzame Ontwikkeling (in het kader van de internationale conferentie in Johannesburg 2002) zal een nieuwe impuls geven aan het proces dat onze samenleving heeft ingezet richting meer duurzaamheid. In dat proces kunnen we leren van wat er al in eerdere projecten is gedaan en ontdekt en uitgeprobeerd.

Leren als beleidsinstrument

Het overheidsbeleid kent verschillende instrumenten duurzame ontwikkeling te stimuleren. Een veelgebruikte indeling luidt:

- Juridisch instrumentarium (wet- en regelgeving)
- Financieel-economisch instrumentarium (subsidies en heffingen) en
- Sociaal instrumentarium (informerende, leren en participeren).

Leren voor Duurzaamheid is een onderdeel van het sociaal instrumentarium in het streven naar een meer duurzame samenleving.

De maatschappelijke democratie via jongerenorganisaties, vrouwenorganisaties, vakorganisaties, standsorganisaties, welzijn, sociaal cultureel werk, allochtonenorganisaties, onderwijs en het bedrijfsleven enzovoort oefent invloed uit op de kwaliteit van de leefomgeving en het duurzaam karakter van de samenleving. Hier zijn daarom belangrijke partners in Leren voor Duurzaamheid te vinden. De maatschappelijke organisaties bieden de burger een vrijplaats om te leren: 'bedoeld' (een cursus volgen bijvoorbeeld) en 'onbedoeld' (deelname aan bijeenkomsten, conferenties en acties).

Op allerlei niveaus en vlakken vinden al activiteiten plaats, gericht op duurzame ontwikkeling, waarbij ongetwijfeld ook veel geleerd wordt. Maar dat leren gebeurt vaak impliciet en onbedoeld, en is meestal geen vooropgezet doel van de activiteit.

Wat is leren?

Een definitie van 'leren'⁶ is: **Een informatieverwerkingsproces dat leidt tot een relatief stabiele verandering in het gedrag van een individu of organisatie.**

Leren is dus: iets doen met informatie. Informatie tot je nemen, en zodanig integreren in je afwegingen dat dat leidt tot andere keuzes, ander gedrag. Je verbindt informatie (bestaande uit data, basisgegevens) met je kennis, je ervaring, je normen en waarden en de wijze waarop je in het leven staat (zingeving)

⁶ ontleend aan: Boekaerts, M. en P.R. Simons (1995) Leren en instructie: psychologie van de leerling en het leerproces. Assen: Van Gorkum

De volledige tekst van deze folder is op te vragen bij het programma Leren voor Duurzaamheid. Zie ook www.lerenvoorduurzaamheid.info.

Uit: Staalkaart NME

Hoeveelheid geld in NME sector

Net als voor het aantal werkzame mensen hebben we voor de kosten een *illustratieve* en *indicatieve* extrapolatie gedaan. Dit hebben we gedaan door de gemiddelden van de respondenten te vermenigvuldigen met het totaal aantal organisaties uit deze categorie. In totaal komen we dan op een bedrag van 45 miljoen euro per jaar dat omgaat in het NME-werkveld kern. Dit gaat om geld voor personele en materiele kosten en projecten en activiteiten.

Tabel 2: Gemiddelde jaarbudgetten voor verschillende organisaties en extrapolatie

	gemiddeld 2001	extrapolatie
Lokale/regionale NME organisaties	331.875	35.000.000
Provinciale en landelijke NME organisaties	720.000	10.000.000
Dierentuinen, natuurmusea en horti	2.292.900	120.000.000
Bezoekerscentra	184.900	12.500.000
Totaal	3019400	

Hierin zijn dus *niet* meegerekend alle organisaties die wel educatieve activiteiten ontplooiën maar niet als hoofdactiviteit, dus niet de NME schil (deze aantallen zijn te klein om een enigszins betrouwbare extrapolatie op uit te voeren) als grote natuur- en milieu organisaties die vaak ook educatieve taken uitvoeren. Dit verklaart waarschijnlijk grotendeels het gevoel van de mensen die aanwezig waren bij de workshop dat het getal aan de lage kant was.

Aandeel programma Leren voor Duurzaamheid

Het aandeel financiering van het programma Leren voor Duurzaamheid op de totale budgetten in de NME sector is klein: gemiddeld rond de 1%. De hoogste bijdrage aan één organisatie is 25%. Het programma heeft een aandeel van 2% in de lokale NME-organisaties en een aandeel van 6 % in de provinciale NME-organisaties. Voor de landelijke organisaties ligt dit ongeveer op 3%. De andere landelijke subsidieregelingen leveren nauwelijks of geen bijdrage aan de budgetten van de lokale en provinciale NME-organisaties maar wel voor ongeveer 40% aan de landelijke NME-organisaties. In de workshop is aangegeven dat deze percentages wel klein maar toch belangrijk zijn voor specifieke vernieuwing en verbreding.

Het totale budget (vrije budgetten) van Leren voor Duurzaamheid bedraagt 3,5 miljoen Euro per jaar. Op basis van de extrapolatie van onze cijfers komt daarvan zo'n 40% direct terecht in het NME-werkveld-kern.

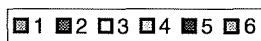
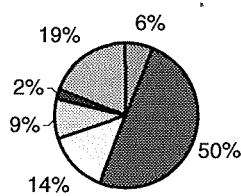
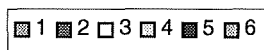
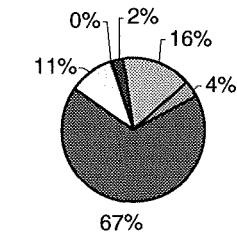
Overige financieringsbronnen naar soort organisatie

De kleine, lokale NME-organisaties worden vooral (73%) structureel gefinancierd vanuit de lokale en/of provinciale overheid. De bijdrage vanuit het onderwijs is klein (2%). Het overige kwart aan inkomsten is projectgeld. Het beeld van de grote, lokale NME-organisaties verschilt niet veel met de kleine NME-organisaties. Ook zij worden vooral (70%) structureel gefinancierd vanuit de lokale en/of provinciale overheid. De provinciale IVN-Consulentschappen zijn slechts voor een kwart structureel gefinancierd, door de provincies. Het programma Leren voor Duurzaamheid neemt 6% van het budget voor zijn rekening. Daarnaast verkrijgen zij geld uit andere landelijke subsidieregelingen, provinciale projectondersteuning, scholen en eigen financiering en particuliere fondsen. De landelijke NME-organisaties zijn voor ongeveer 40% afhankelijk van de landelijke regelingen (RDN, SMOM, VMDO) voor hun inkomsten. Ongeveer 30% is afkomstig van eigen inkomsten, subsidies uit fondsen, dan wel donaties/leden. De organisaties verkrijgen 13% financiering van scholen en 14% van het geld is projectmatig gemeentelijk of provinciaal geld. 3% van de financiering is afkomstig van het programma Leren voor Duurzaamheid.

Kijken we naar de verhouding tussen de 'ongewogen' grafieken (die de gemiddelde afhankelijkheid weergeven) en de gewogen grafieken (gerelateerd aan de hoeveelheid euro's) dan zien we het volgende beeld:

Grafiek 3.5: Verdeling van inkomsten voor het NME werkveld kern ongewogen in 2001 uitgesplitst naar financieringsbron.

Grafiek 3.6: Verdeling van inkomsten voor het NME werkveld kern in 2001 gewogen uitgesplitst naar financieringsbron.

Legenda

- 1 Scholen
- 2 Structureel gemeentelijk/provinciaal
- 3 Projectmatig gemeentelijk/provinciaal
- 4 Landelijke subsidieregelingen met uitzondering van LvD
- 5 Programma Leren voor Duurzaamheid
- 6 Overig

Tussen de twee grafieken is een verschuiving te zien van het aandeel structurele gemeentelijke of provinciale financiering. Dat betekent dat NME organisaties *gemiddeld* voor ongeveer tweederde afhankelijk zijn van deze financiers. Een aantal grotere, landelijke organisaties is echter van andere bronnen afhankelijk, waardoor deze lokale overheden ongeveer de helft van het totale *budget* opbrengen dat in de sector omgaat. Landelijke regelingen anders dan Leren voor Duurzaamheid leveren in geld een bijdrage van 9%.

Vergelijking met 20 jaar geleden

In 1982 is een onderzoek gedaan naar Schoolbiologediensten. Van de 36 toen onderzochte centra werden er 35 volledig door de gemeente gefinancierd en 1 voor 70%. Het algemene beeld nu is dat weliswaar het meeste geld komt uit structurele ondersteuning door gemeenten en/of provincies, maar dat dit varieert van 50% tot 75%.

Structureel-projectmatig

De vraag is ook interessant, waar welk geld aan wordt besteed. Deze vraag is in de vragenlijst helaas niet gesteld. Op basis van de interviews hebben wij het idee dat de structurele financiering met name de kosten zoals huisvesting en personeel betreft en dat de organisaties projectgeld inzetten voor nieuwe activiteiten of professionalisering. Ook is er een verschil in eisen die de financier aan organisaties stelt. Iedere subsidieregeling kent andere bepalingen, zowel om in aanmerking te komen voor subsidie als voor de verantwoording. Met name voor kleine organisaties is dit vaak lastig te doorgronden.

Verandering van inhoud in relatie tot subsidiestromen

In het onderzoek hebben we geprobeerd de vraag te beantwoorden in hoeverre de ontwikkelingen in het NME-veld, toe te schrijven zijn aan of beïnvloed worden door de opeenvolgende meerjarenprogramma's:

- implementatie NME in het onderwijs (1992-1995);
- extra impuls NME buitenschools (1996-1999);
- programma 'Leren voor Duurzaamheid' (2000-2003).

Iets minder dan de helft van de ondervraagde organisaties zegt dat de regelingen NME-onderwijs en/of Extra Impuls een positief effect op hun organisatie hebben gehad. Lang niet altijd ontvingen zij ook geld uit de regelingen. De rest van de organisaties geeft aan dat de regelingen voor hun organisatie geen effecten hebben gehad of heeft de vraag niet ingevuld. Geen van de ondervraagde bezoekerscentra geeft aan effecten van de regelingen te hebben gemerkt.

De belangrijkste effecten van de eerste twee stimuleringsregelingen zijn volgens het werkveld:

- professionalisering en kwaliteitsverbetering van NME. Dit kwam door cursussen, het beter samenwerken met andere NME centra, het beter bedienen van scholen en/of door de verbetering van het aanbod (65%);
- uitbreiding van de activiteiten (20%);
- uitbreiding van netwerken (20%), binnen maar ook buiten het basisonderwijs;
- het starten van projecten in het Voortgezet onderwijs.

Daarnaast waren veranderingen: dat nieuwe doelgroepen werden aangeboord, dat er projectgerichter werd gewerkt of dat er werd gezorgd voor een heldere plaats van NME binnen gemeentes.

Leren voor Duurzaamheid

Ongeveer evenveel van de ondervraagde organisaties zeggen een positief effect te hebben ondervonden van het programma Leren voor Duurzaamheid. De rest heeft geen effecten ondervonden: daarvan zeggen sommige organisaties dat hen geen geld werd toegekend of dat ze geen tijd hadden om de subsidie aan te vragen. De organisaties die wel effecten hebben ondervonden, noemen als de belangrijkste:

- dat er nieuwe projecten zijn opgestart met andere partners (30%);
- dat er meer doelgroepen bij zijn gekomen (25%) en/of
- dat de NME-thema's zijn verbreed (20%), naar milieu, mondiaal, leefomgeving etc.

Verder noemt een aantal organisaties: verbreding van activiteiten, verbreding van opdrachtgevers, een bewustere thematische jaarprogrammering, meer samenwerking met andere NME centra, betrokkenheid van bestuurders in de gemeente of een verbetering van de kennismanagement.

Conclusies en aanbevelingen

Kenmerken van het werkveld

Het grootste deel van het NME werkveld bestaat uit lokale en regionale NME centra. Ongeveer twee derde van deze centra hebben wij in dit onderzoek gecategoriseerd als 'kleine NME centra', met minder dan 3 f.t.e. reguliere medewerkers. Daarnaast bestaat het NME-werkveld-kern zoals wij dat gedefinieerd hebben uit provinciale IVN consultantschappen en landelijke NME organisaties. Daarnaast zijn in de quick scan meegenomen organisaties uit de 'schil' van het NME werkveld: dierentuinen, natuurmusea, horti en bezoekerscentra. De afgelopen 20 jaar is het NME werkveld gegroeid. In het NME werkveld kern werken naar schatting ongeveer 1,5 x zoveel mensen (in f.t.e.) als in 1982. In totaal komen wij op een schatting van ongeveer 850 reguliere banen en 450 ID/ WIW banen. Daarnaast zijn duizenden vrijwilligers in het veld actief. De thema's en doelgroepen zijn breder in het NME werkveldkern dan in het NME-werkveld schil, waar veel nadruk ligt op exclusief het onderwerp natuur en de doelgroep basisonderwijs.

Programma en concept Leren voor Duurzaamheid

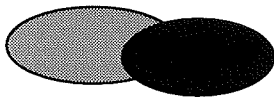
Het grootste succes van het programma 'Leren voor Duurzaamheid' is dat mensen uit het NME-veld bekend zijn geworden met het concept en dat de inhoudelijke impact hiervan groot lijkt te zijn, ondanks het feit dat veel organisaties het concept te vaag vinden en ondanks het feit dat maar een klein percentage van de budgetten wordt gefinancierd door het programma 'Leren voor Duurzaamheid'. Het programma heeft duidelijk het werkveld in beweging gezet en een effect gehad op het conceptueel denken.

In een aantal gevallen leidde dit tot verwarring of frustratie. De 'gouden koorden' uit het IOWO rapport in 1998 blijken in relatie tot het programma 'Leren voor Duurzaamheid' niet financieel maar psychologisch van aard. Enerzijds is dit in onze ogen een valkuil waar een aantal NME-ers zijn

ingestapt (*wie zegt dat jullie iets met Leren voor Duurzaamheid moeten doen?*) Driekwart van het geld kwam en komt van de lokale overheid die gechargeerd gezegd gewoon wil dat kinderen iets over natuur te weten komen. Anderzijds is met name in de begintijd vanuit het landelijk programma en in NME publicaties zoals NME-podium ook uitgedragen dat Leren voor Duurzaamheid een soort opvolger van NME was en dat organisaties achterbleven als ze hier niet mee aan de slag gingen. De kleine, lokale NME-organisaties hebben hier meer moeite mee dan de grotere. Bij de grote NME organisaties is NME redelijk volgroeid en kan de afstemming NME-Leren voor Duurzaamheid (meer) geconcretiseerd worden.

De bekendheid met maar tevens vaagheid van het concept 'Leren voor Duurzaamheid' wordt mede veroorzaakt door het feit dat het *debat* over de inhoud van dit concept, in relatie tot de bestaande doelen en inhoud van NME, nauwelijks met of in het NME-werkveld is gevoerd.

Tijdens de workshop is door mensen uit het werkveld duidelijk gesteld dat de NME sector staat voor de 'ecologische hoek' van duurzaamheid. Vanuit natuur- en milieu-issues is het werkveld enthousiast om naar sociale en economische aspecten hiervan kijken en zo kan NME onderdeel uitmaken van Leren voor Duurzaamheid. Over de vraag of NME die zich uitsluitend richt op natuur en milieu wel of niet opgenomen moet worden in het programma 'Leren voor Duurzaamheid' waren de meningen verdeeld. Gezien de pragmatische argumenten vóór en het internationale debat over 'leren voor duurzaamheid' in relatie tot natuur- en milieu-educatie, dan is de volgende opvatting misschien een optie voor de toekomst:

NME en LvD overlappen elkaar gedeeltelijk

Volgens deze optie is LvD een onderdeel van NME, en NME een onderdeel van LvD. Goede NME houdt in dat hier ook duurzaamheidsaspecten in zijn opgenomen.

Een conclusie uit de conceptuele analyse van NME in relatie tot 'leren voor duurzaamheid' en de discussie hierover is dat het programma 'Leren voor Duurzaamheid' zich naast het NME werkveld ook zou moeten richten op andere educaties die 'duurzaamheid' op hun agenda zetten, zoals vredeseducatie, ontwikkelingseducatie, gezondheidseducatie.

Inhoud versus werkwijze

Het is opmerkelijk dat in het Nederlandse debat over 'leren voor duurzaamheid' zo weinig mensen kanttekeningen hebben geplaatst bij de koppeling met een omslag naar een vraaggerichte werkwijze, die in het streefbeeld 'Professionalisering en kwaliteitszorg' gelijkgesteld wordt aan professionalisering. Er is nauwelijks een spanning opgemerkt tussen, enerzijds, de hoge inhoudelijke verwachtingen van de overheid met betrekking tot 'Leren voor Duurzaamheid' en, anderzijds, de afstemming van de inhoud hiervan op de vraag van de klanten. Anderzijds lijkt het alsof professionaliseren per definitie ook met een inhoudelijke verandering te maken heeft. Ook binnen de ecologische basisvorming is het van belang de activiteiten aan te passen aan nieuwe inzichten ten aanzien van pedagogiek en inhoud.

Daarom bevelen wij aan om in de nota Leren voor Duurzaamheid 2003-2010 werkwijze en inhoud nadrukkelijk te scheiden en concepten als vraaggericht werken en professionaliseren niet te koppelen aan het inhoudelijke concept Leren voor Duurzaamheid.

Opvallend is dat in het beleid en NME-werkveld, ondanks discussies over instrumenteel en emancipatoir of kritisch leren, educatie blijft zien als een belangrijk middel (beleidsinstrument) om duurzaamheid te realiseren. Het debat over en voorstellen voor 'leren voor duurzaamheid' wordt ook voornamelijk gevoerd door mensen die begaan zijn met duurzaamheid (beleidsinhoudelijk). Hiermee wordt maar één van de vormen van leren goed belicht en wordt bij het opzetten van projecten niet goed nagedacht over de (leer)doelen.

Gezien de discussie over zowel de diversiteit aan invullingen van het begrip 'duurzaamheid' als het begrip 'leren', bevelen wij aan om in het vervolg op het programma Leren voor

Duurzaamheid meer aandacht te hebben voor de 'E' van educatie (bijvoorbeeld door de samenstelling van de stuurgroep).

Tot slot zijn opmerkingen gemaakt zowel in het veldonderzoek als in de workshop over de samenhang binnen het programma Leren voor Duurzaamheid. Het NME werkveld zou graag meer regie zien vanuit het landelijke of provinciale programma en een visie op de begrippen leren en duurzaamheid. Dit is ook gesteld als: 'meer aandacht, minder geld'. Bestuurlijke verankering, met name ook bij gemeenten en provincie, is daarbij belangrijk.

Geef richting aan het zoekproces (onder andere door kennisuitwisseling en debat) en zet de financiering ook gericht in.

6 Praktische informatie

De trainers

Deze training wordt verzorgd door twee docenten: Bowine Wijffels (Cailin Partners) en Wieke Bonthuis (AreaConsult). Hierbij enige relevante achtergrondinformatie

Bowine Wijffels heeft ruim 10 jaar ervaring in het NME-veld. Zij startte haar loopbaan als docent biologie en aardrijkskunde in het volwassenenonderwijs. In 1991 maakte zij de overstap naar Stichting Reinwater waar zij ruim zeven jaar bij de educatie en voorlichting betrokken was. In 1999 vestigde Bowine Wijffels zich als zelfstandig adviseur (Cailin Consult). Zij was betrokken bij diverse NME-projecten en activiteiten (Watch, Leefbare School, Duurzame Wijk, Kernlessen in Rotterdam, Scholen voor Duurzame Ontwikkeling, Waterweb, Waterland, voerde enkele onderzoeken uit en verzorgde diverse publicaties: LvD krant, de kroon op het werk, artikelen in NME-podium, folderreeks NMC-Utrecht). Sinds september dit jaar is zij met twee collega's Cailin Partners gestart.

Cailin Partners
Kazernelaan 30
6711 RL Ede
0318 – 613245
06 - 51204682
b.wijffels@cailin.nl

Wieke Bonthuis heeft inmiddels meer dan 10 jaar ervaring met het beleidsveld natuur- en milieucommunicatie, zowel binnen als buiten de overheid. Met name als leidinggevende is zij daar werkzaam geweest. Zij is nu bijna vier jaar werkzaam bij bureau AreaConsult als senior consultant. In deze functie is zij vooral actief in het begeleiden van organisaties bij beleidsontwikkeling en professionalisering; daarnaast biedt zij diverse opleidingsmodules en vaardigheidstrainingen aan voor medewerkers binnen en buiten het NME-veld. Met name het maken van beleidskeuzes en het doorvertalen daarvan naar de bedrijfsvoering binnen een organisatie, is voor haar een speerpunt in het werk.

AreaConsult
Smederijstraat 2
Postbus 3196
4800 DD Breda
076 – 5317731
wbonthuis@areaconsult.nl

Eerste cursusbijeenkomst (middag)

Middagprogramma

- 12.30 Ontvangst met koffie en thee.
- 13.00 Welkom en korte introductie op de training. Doorkijkje 3 dagen.
- 13.30 Voorstelronde (naam, organisatie en verwachting training) en inventariseren individuele leervragen.
- 14.45 Korte pauze (koffie en thee).
- 15.00 Introductie 'duurzame ontwikkeling' en toelichting NME-veld
- 15.30 Het NME-veld in vogelvlucht en de positie van Leren voor Duurzaamheid hierin door Chris Maas Geesteranus.
- 16.15 Oefening I en II
- 16.45 Afsluiting en bespreken thuisopdrachten.
- 17.00 Einde

Opdrachten

Oefening I

Positiebepaling

1 Tot welk type NME-organisatie behoort de organisatie (of afdeling) waar jij werkt?

2 Wat is de algemene doelstelling (missie) van deze organisatie (of afdeling)?

3 Hoe (met welke middelen) wordt deze doelstelling gerealiseerd? Noem enkele concrete projecten.

Oefening II

Aard van NME (middelen)

NME, zoals uitgewerkt in projecten, kan op verschillende ingevuld worden. Bekijk onderstaande lijst. Hoe zou je de NME-activiteiten van jouw organisatie *inhoudelijk* (zowel didactisch als thematisch) willen karakteriseren?

De meeste activiteiten zijn gericht op (meerdere antwoorden mogelijk):

- ☐ Persoonlijke vorming ofwel emancipatoire NME (informereren en instrumenteren faciliteren? van mensen met als doel dat zij zelf verantwoorde en afgewogen keuzes kunnen maken).
- ☐ Ondersteuning van en realisatie van (overheids)beleid ofwel instrumentele NME.
- ☐ Uitwerking Lokale thema's (in de directe leefomgeving)
- ☐ Uitwerking Mondiale thema's (derde wereld problematiek) (dit onderdeel eruit gooien?)
- ☐ Natuur en/of milieu thema's
- ☐ De drie aspecten (ecologie, economie en samenleving) van leren voor duurzaamheid

Oefening III Thuisopdracht (in tweetallen)

- 1 Selecteer een organisaties in het NME-veld waar je meer van wilt weten en formeer met een medecursist die meer van jouw organisatie wilt weten een tweetal.
- 2 Ga na om welk type organisatie het gaat (zie hoofdstuk 2)
- 3 Ga na wat de algemene doelstellingen van deze organisaties zijn (website, jaarverslag, interview).
- 4 Is een en ander vastgelegd in een beleidsplan?
- 5 Welke middelen worden ingezet om de algemene doelstelling te realiseren?
- 6 Hoe zou je de activiteiten kunnen typeren? (zie hiervoor oefening II)

Tweede cursusbijeenkomst (hele dag)

Ochtendprogramma

- 9.00 ontvangst met koffie en thee.
- 9.15 start ochtendprogramma: bespreken van de thuisopdrachten.
- 9.45 inleiding op rollen en competenties NME en rollen en competenties LvD.
- 10.15 oefeningen aan de hand van twee voorbeelden (oude doelgroepen versus nieuwe doelgroepen).
- 11.00 koffie en thee.
- 11.15 voortzetting oefeningen.
- 12.00 voorbereiding op markt.
- 12.30 lunch

Middagprogramma

- 13.30 – 17.00 uur: De dilemma's van NME in relatie tot de omgeving;
(wensen opdrachtgever, behoeften doelgroepen/klanten, subsidiemogelijkheden en hoe kies je hierbinnen een eigen koers?)

Oefeningen: een aantal voorbeelden in de praktijk.

~Een definitief programma wordt nog uitgereikt~

Derde cursusbijeenkomst (middag en avond)

~Een definitief programma wordt nog uitgereikt~

samenvatting

Deze nota bevat het voorstel voor de invulling van het programma 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling 2004 – 2007; van marge naar *mainstream*', een vervolg op het programma 'Leren voor Duurzaamheid 2000 – 2003'. Het nieuwe programma 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling 2004 – 2007' is een illustratieprogramma binnen het Actieprogramma Duurzame Ontwikkeling (ADO).

Probleemstelling

De motivatie van de mensen is hoog, maar desondanks is duurzame ontwikkeling nog geen gemeengoed in Nederland. Om dit te bereiken is er meer nodig om bestaande barrières te identificeren en te overwinnen en om het totaal van de Nederlandse bevolking te bereiken. Alleen dan zal de aandacht voor duurzame ontwikkeling bepalend zijn voor de hoofdstroom van beleidsbeslissingen, investeringen van bedrijven en besluiten en activiteiten van burgers.

Uit: NSDO Maatschappelijke Verkenning, 2002

De vraag dringt zich op of we wel over voldoende **kennis en competenties** beschikken om duurzame ontwikkeling vanzelfsprekend in besluitvormings-trajecten mee te nemen. Er is in onze samenleving sprake van:

- een tekort aan een kennisbasis met betrekking tot de dimensies van duurzame ontwikkeling;
- een tekort aan inzichten en vaardigheden om een meer duurzame afweging te kunnen maken;
- een vastzitten in structuren en gewoontes om daadwerkelijk duurzame afwegingen te maken, ook als we het belang daarvan eenmaal onderkennen;
- te weinig gezamenlijke en integrale besluitvorming.

Kennis- en competentiebevordering kunnen niet zomaar door een overheid worden gemanaged of

gestuurd. Wet- en regelgeving zijn minder geschikte instrumenten als het gaat om het ontwikkelen van inzicht en vaardigheden. Zeker op een route waarvan het einddoel niet vaststaat. Wat nodig is, is dat er processen op gang komen waarbij maatschappelijke actoren inzichten en vaardigheden ontwikkelen en gemotiveerd raken om die inzichten en vaardigheden om te zetten in gedrag.

Doelstelling

Het programma 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling' stelt zich ten doel om bij **maatschappelijke actoren effectieve leerprocessen** op gang te brengen die gericht zijn op een meer **duurzame afweging**. Daarmee wil het programma bijdragen aan een maatschappij waarin burgers, bedrijven, organisaties en overheden **weten, kunnen, willen en durven** bijdragen aan duurzame ontwikkeling. Na het doorlopen van een effectief leerproces beschikken maatschappelijke actoren over meer kennis, meer competenties en meer motivatie om te participeren in duurzame ontwikkeling.

Het programma richt zich op mensen én op organisaties. Het zijn uiteraard mensen die tot andere afwegingen en keuzes worden gestimuleerd. Maar mensen maken onderdeel uit van een groter geheel: bedrijven, organisaties, scholen, wijken, etc. Daarbinnen vervullen mensen vaak weer verschillende rollen: als werknemer, als consument in de supermarkt, als recreant, als deelnemer in het verkeer etc. Onder maatschappelijke actoren verstaat het programma mensen in hun vele rollen en organisatieverbanden. Het programma wil hen de kennis en competenties bijbrengen om in verschillende situaties een meer duurzame afweging te maken.

Om de leerprocessen zo effectief mogelijk te laten zijn, geldt voor de activiteiten van

'Leren voor Duurzame Ontwikkeling':

1. dat ze aansluiten bij *mainstream* – besluitvormingsprocessen;
2. dat in een gesloten leercyclus 'al lerende wordt gedaan' en 'al doende wordt geleerd'.

Strategie

Alle activiteiten van het programma worden gekenmerkt door een streven naar het *mainstreamen* van leerprocessen. De **strategie** van het programma is, dat leerprocessen worden toegevoegd aan bestaande initiatieven, programma's en besluitvormingstrajecten. Dit betekent dat activiteiten niet op zichzelf staan, maar altijd in een breder verband zijn opgenomen.

Naast het faciliteren van processen waar **behoefte** is (*pull*), zal het aanbieden van relevante kennis (zoals bijvoorbeeld 'ecologische basisvorming') een rol blijven spelen (*push*).

De **ambitie** van het programma is om voornamelijk die leerprocessen te stimuleren waarbij meerdere actoren, bij voorkeur in nieuwe coalities, in interactie met elkaar zoveel mogelijk dimensies in hun besluitvorming meenemen. De ambitie brengt met zich mee dat het programma zich vooral richt op **sociale leerprocessen**. Het afwegen van belangen die uitstijgen boven de eigen belangen op de korte termijn kan geleerd worden in de confrontatie met de 'ander', meer dan in individuele trajecten. Omdat duurzaamheid geen vaststaand begrip is maar alleen het resultaat kan zijn van een brede maatschappelijke ontwikkeling, is de interactie essentieel. Sociale leerprocessen hebben dan ook de voorkeur binnen het programma.

Leren, ook sociaal leren, kan plaatsvinden op verschillende niveaus: mensen leren als individu,

binnen een organisatie en als onderdeel van de samenleving. Het programma onderscheidt:

1. lerende individuen,
2. lerende organisaties en
3. lerende samenleving.

De schaalniveaus fungeren voor het programma als **ordeningsprincipe**. Ze vormen als **pijlers** het kader voor de activiteiten.

Pijler 1: Lerende individuen

Binnen de pijler 'lerende individuen' wil het programma stimuleren dat individuen leermogelijkheden worden aangeboden die hen in staat stellen bij te dragen aan duurzame ontwikkeling in Nederland.

Focus: onderwijs

Het programma focust binnen deze pijler op het formele onderwijs. De uitdaging voor het nieuwe programma is om te verbreden naar duurzame ontwikkeling als integraal concept. Activiteiten in deze pijler zijn gericht op het **agenderen** van duurzame ontwikkeling in het gehele onderwijsstelsel en het voeren van **regie** daarop. Dus in het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs, het MBO, het HBO, Wetenschappelijk Onderwijs en de Pabo/Lerarenopleiding. Het is van belang dat in een Adviesgroep en een Werkgroep, die binnen deze pijler worden ingesteld, toegewerkt wordt naar een **visie** op duurzame ontwikkeling in het onderwijs.

Pijler 2: Lerende organisaties

Voor organisaties die duurzame ontwikkeling nastreven betekent dit omgaan met onzekerheden, uitgaan van het voortduren van veranderingen en vooral continu willen leren. Leren over het inpassen van de zes dimensies van duurzame ontwikkeling. Lerende organisaties zullen op zoek gaan naar

mogelijkheden om duurzame ontwikkeling tot wasdom te laten komen in de *mainstream* van hun besluitvormingsprocessen.

Focus: overheden

Het programma kiest ervoor in deze pijler te focussen op overheden. Doelstelling is dat in besluitvormingstrajecten binnen de overheid een meer duurzame afweging wordt gemaakt. Bij overheden en binnen overheidstrajecten waar duurzame ontwikkeling speelt, verbetert het inbrengen van een leerproces de kwaliteit van lopende besluitvormingstrajecten. In deze pijler leren overheden de prestaties van hun eigen overheidsorganisatie te verbeteren.

Pijler 3: Lerende *samenleving*

In deze pijler is het de uitdaging om in *mainstream*-besluitvormingstrajecten in de samenleving leerprocessen in te brengen gericht op een meer duurzame afweging.

Focus: complexe besluitvormingsprocessen

De lerende samenleving veronderstelt dat er diverse actoren betrokken zijn bij het leerproces. Het is dan ook belangrijk dat telkens zoveel mogelijk maatschappelijke actoren van duurzame ontwikkeling aan het besluitvormingsproces deelnemen. Dit gebeurt in zogenaamde 'leerarrangementen'.

In een leerarrangement gaat het om:

1. het bijeenbrengen van stakeholders/actoren (burgers, (maatschappelijke) organisaties, bedrijven en bestuurders);
2. rond een (complexe) concrete situatie;
3. in een situationeel leerproces.

De activiteiten in deze pijler vormen over het algemeen een voortzetting van de projecten zoals die in het huidige programma zijn gerealiseerd. Sterker dan in het huidige programma gelden voor

de komende jaren de projectcriteria zoals geformuleerd in de ambitie: meerdere dimensies, meerdere partijen, betrokken in een sociaal leerproces en de systematische invlechting in actuele besluitvormingstrajecten.

Kennismanagement

In de leerprocessen van het programma 'Leren voor Duurzame Ontwikkeling' zijn **'het verbinden'** en **'het activeren' van kennis** belangrijke activiteiten. Daarbij gaat het om bestaande kennis uit het huidige programma, kennis voortkomend uit andere programma's, nieuw ontwikkelde kennis binnen de pijlers van het programma, kennis van bronnen buiten de pijlers etc. De activiteiten van dit programma andere programma's op het gebied van duurzame ontwikkeling leveren een schat aan informatie. Door middel van goed kennismanagement wil het programma deze informatie vastleggen, breed beschikbaar stellen, actief verspreiden en opnieuw inzetten in leerprocessen. Maar ook: er voortdurend zelf van leren!

Organisatie

Leren voor Duurzame Ontwikkeling is een programma voor en door overheden, dat samen met veel andere actoren tot uitvoering komt. Uiteindelijk is de Tweede Kamer de opdrachtgever voor het interdepartementale en interbestuurlijke proces dat dit programma vormgeeft.

1. Eindverantwoordelijk voor het totale proces is een interdepartementale en interbestuurlijke **stuurgroep**. Het departement waar het ambtelijk secretariaat en voorzitterschap komen te liggen wordt nader ingevuld.
2. Voor de uitvoering van het programma wordt een (extern) **programmabureau** ingesteld.

Dit programmabureau **ondersteunt en faciliteert** de uitwerking van het programma in de verschillende pijlers, overigens in verschillende rollen. Iedere pijler krijgt een eigen pijlercoördinator die optreedt als programmamanager, maar ook als kennismakelaar, als ondersteuner en als coach wanneer anderen regie voeren over de (decentrale) programma's. In de **uitvoering van centrale programmaonderdelen** voert het programmabureau de regie.

3. Voor **decentrale** activiteiten wordt de provincies gevraagd **regie** te voeren, dit evenwel in **samenwerking met gemeenten en waterschappen**. Deze samenwerking tussen de decentrale bestuurslagen krijgt vorm door het per provincie gezamenlijk formuleren van een **provinciaal Ambitiestatement** op basis van deze nota en het Uitvoeringskader, waarbij voor de verschillende pijlers provinciale streefbeelden worden geformuleerd.

<i>Totaaloverzicht</i>	A: Minimaal in programma	B: Optioneel Keuze + Evt. aanv. geld
Lerende individuen	€ 750.000, -	€ 400.000, - Keuze voor experimenten Leven Lang Leren (extra OCW of ADO?) Keuze voor rol onderwijs inspectie cq. Beleidsonderzoek (extra middelen of opdracht vanuit OCW?)
Lerende organisaties	€ 1.100.000, -	€ 250.000, -
Lerende samenleving	€ 2.575.000, -	€ 275.000, -
Overige kennismanagement	€ 225.000, -	€ 75.000, -
Overige programmamanagement	€ 300.000, -	€ 50.000, -
Totaal Generaal	€ 4.950.000, -	€ 1.050.000, - A + B = € 6.000.000, -

Zoals op dit moment de verdeling tussen centraal georganiseerde activiteiten en activiteiten in decentrale programma's is vormgegeven, houdt dit, vertaald naar de financiën, een verhouding in van 27% - 73%. De exacte verhoudingen en financiële stromen worden geregeld nadat in het Uitvoeringskader de rollen, taken en verantwoordelijkheden definitief zijn vastgelegd en de geldstromen via subsidie-overeenkomsten zijn geregeld.

<i>Dekkingsvoorstel</i>	A: Minimaal in programma (op basis van huidige inzet!!)	B: Optioneel Keuze + Eventueel aanvullend geld (Suggesties)
LNV	€ 1.500.000, -	
VROM	€ 1.200.000, -	
BUZA	€ 1.000.000, -	€ 25.000, - internationale contacten
OCW	€ 500.000, -	€ 300.000, - experimenten Leven Lang Leren
IPO	€ 750.000, -	
Andere partijen		€ 725.000, -
Totaal	€ 4.950.000, -	€ 1.050.000, -